

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Animal hunts in late antiquity

Continuities and changes between the 4th and 6th century AD in the east of the Roman empire

Schiemann, K.

Publication date

2024

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Schiemann, K. (2024). *Animal hunts in late antiquity: Continuities and changes between the 4th and 6th century AD in the east of the Roman empire*. [Thesis, fully internal, Universiteit van Amsterdam].

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

SUMMARY

Animal Hunts in Late Antiquity

Continuities and Changes Between the 4th and the 6th Century AD in the East of the Roman Empire

Animal hunts were a popular form of mass entertainment in the Roman empire, from their origins in the Republican period until Late Antiquity. These *venationes* filled large venues with excited spectators in Rome and in the provinces and were a constant of Roman culture. In Late Antiquity, they continued to be presented even after gladiator fights, with which animal hunts were traditionally combined, disappeared from public life. This is remarkable, as all types of Roman spectacles faced harsh and persistent opposition by Christian critics from the 2nd century AD onwards. The present thesis seeks to understand the reasons for the persistence and popularity of *venationes* throughout Late Antiquity and for their eventual end in the mid-6th century AD. The chronological limits of the study are set by the restructuring of the imperial administration under Diocletian (AD 284-305), which effected the organisation of animal hunts in the provinces, and the last *venationes* presented in Constantinople under the reign of Justinian (AD 527-565).

In previous scholarship, animal hunts have mostly been discussed in more general works on Roman spectacles, in which they have often been sidelined next to gladiator fights and chariot racing. Additionally, evidence stemming from later periods and from outside Rome has received little attention. Focussing on *venationes* in the late antique East thus fills a lacuna in current research on Roman spectacles. The thesis looks at literary sources, legal texts, visual sources, building remnants, and inscriptions to bring together local practices, inter-provincial networks, and imperial policies for a comprehensive understanding of the cultural and social significance of animal hunts for late antique society.

The present thesis studies animal hunts as a historical instance of human-animal interaction, which means that it recognises that animals and humans are interconnected as parts of the same structures and networks and influence each other in their relationships. As part of historical human-animal studies, the thesis contributes a pre-modern, pre-colonial, and pre-industrial perspective on the history of blood sports. For Roman animal hunts, this means acknowledging that animals are central to what *venationes* looked like, what venues were needed to accommodate them, what was necessary to organise them, and how the spectators and critics saw them.

The first chapter explores what animal hunts looked like in Late Antiquity. A letter written by Cassiodorus gives insight into what spectators could expect. While the letter pertains to the West under Gothic rule, it was revised in the mid-6th century during Cassiodorus' stay in Constantinople and

thus plausibly reveals more about what animal hunts looked like in the East than in the West. The letter's descriptions resemble depictions on ivory diptychs, which were issued by Eastern consuls to commemorate their inaugural games. Combining both the literary and visual evidence, the chapter demonstrates that the great strength of late antique animal hunts lay in their versatility, with some presentations featuring the killing of the animals and others resembling a game of cat and mouse, in which human performers tried to evade animals through artistic manoeuvres involving inventive props. Some distinct types of these performances can be found in multiple sources, which implies that there was a more or less standardised repertoire of elements from which each *venatio* was composed. Both violent and artistic types of animal hunts existed before and continued throughout Late Antiquity. The versatility of animal hunts made them more adaptable to changes in taste and difficulties in supply than gladiator fights, which had a more rigid set-up.

In the arena, the so-called *venatores* faced wild animals. Big cats and bears were favoured for their fierce nature, but bulls exhibited similar qualities and were more readily available. Lions were expensive and hard to get in certain regions, so bears took centre stage in Late Antiquity. Bears were especially favoured for their versatility, performing both in fights and in artistic displays. Compared to the excessive shows presented by the emperor in Rome during the early and high imperial period, the late antique East saw a smaller number and variety of animals used in *venationes*.

The second chapter asks which venues were used for animal hunts, where they were located, and how long they were in use. The typical venue for animal hunts was the amphitheatre; however, the existence of such a building cannot be taken as a reliable indication of how popular animal hunts were in the cities of the East. Only some cities, mostly those with a large Roman presence, added an amphitheatre to their cityscape. Most Eastern cities repurposed already existing venues when gladiator fights and animal hunts became popular. They enlarged the orchestras of theatres, inserted cages and corridors, or added protective balustrades and net-systems. Such repurposed venues are evidence of local demand for places to host animal hunts and therefore speak to the popularity and relative frequency of these entertainments. Moreover, permanent transformations of stadia and hippodromes rendered them useless for their original function, which shows that cities were prioritising animal hunts over athletics or horse races.

The Roman and pre-Roman tradition of public entertainment in each region determined which venues were used for animal hunts in Late Antiquity. In the Diocese of Macedonia, theatres were most common because of the region's extensive theatrical tradition. Since theatres retained their multifunctionality even after being transformed into venues for animal hunts, the cities could continue traditional theatrical performances and also host Roman-style games. In the Diocese of Asiana, stadium-amphitheatres were the most common venue for animal hunts once the stadia were no longer

needed for athletic competitions. The Diocese of Oriens lacked pre-Roman infrastructure for large-scale public entertainment and thus became home to the most amphitheatres of any Eastern region.

Between the 5th and 7th century, the infrastructure for animal hunts slowly disappeared in the East. Venues for animal hunts were destroyed (by earthquakes or other forces), abandoned, or repurposed for housing, workshops, or churches. The abandonment of venues marked a shift and a concrete manifestation of the fact that prioritising animal hunts was no longer financially or otherwise feasible for the cities.

Chapter 3 turns to the network of actors involved in the organisation of animal hunts. Supplying wild animals for *venationes* required professional hunters and traffickers who were contracted by local benefactors or imperial officials. When the emperor himself wanted animals for his shows, soldiers could be employed to take on the task. The process of procuring wild animals could lead to conflicts between stakeholders, which needed to be resolved by imperial intervention. From the poet Luxorius we hear of synergetic effects as farmers were relieved of threatening wild animals by hunters who caught them for *venationes*.

Imperial priests were the most important actors in organising animal hunts on the local and provincial level as they presented games as part of their office. In the 4th century correspondence of the Antiochean rhetor Libanius, we find ample evidence for the Syriarch, the high provincial priest of the imperial cult, organising animal hunts on the occasion of the provincial assembly of Syria. The priests did not have to provide all funds from their own purse but were subsidised with municipal tax revenue. Putting on *venationes* was the chance to demonstrate extraordinary munificence in a very public manner and, as such, the most lauded part of the imperial priesthood. However, it was also a great financial burden. By the late 4th century, it became increasingly hard to find local benefactors who were willing to take on the organisation of animal hunts. Several laws from the late 4th and early 5th century show that governors appropriated resources intended for the provision of animal hunts in local cities and moved the spectacles to provincial capitals for their own prestige. The emperor intervened in order to ensure decentralised provision of spectacles. In the mid-5th century, the emperor eventually granted the governor of Syria the duty of organising yearly animal hunts in Antioch, which is the reason why we have evidence for animal hunts in the city as late as the early 6th century. In other cities of the provinces, animal hunts slowly disappeared for lack of organisers. In Constantinople, the consuls provided animal hunts as part of their inaugural games. The ivory diptychs demonstrate that *venationes* played an important part in consular self-representation as they related back to the

beginnings of the Roman empire. When the consulship was abolished by Justinian in the mid-6th century, animal hunts disappeared from the Eastern capital as well.

Circus factions took over the organisation of chariot racing and pantomime performances in the Eastern empire from the 5th century onward with the support of imperial funding. It has long been assumed in scholarship that animal hunts were part of the organisational structure of the circus factions. The evidence discussed in this chapter shows that factions played only an auxiliary role in providing additional animals for consular games. Furthermore, unlike chariot races and theatrical performances, animal hunts were not overseen by imperial officials. This lack of institutional support contributed to the decline of animal hunts in the course of the 5th century.

Emperors do not appear as organisers of animal hunts in late antique sources on the East. However, there are indications that emperors held private *venatio*-like shows to entertain themselves and their inner circles. It is in this form that entertainment involving animals survived beyond the mid-6th century. However, the emperor does appear as regulator of animal hunts and, at the end of the 5th century, Anastasius issued a law banning the shows altogether, as documented by several chroniclers. Shortly afterwards, however, we have evidence that *venationes* were presented again. The most plausible interpretation is that Anastasius only partially banned animal hunts, namely those organised by local benefactors, but allowed their continued organisation by governors and consuls. The emperor enshrined in law a situation that had developed slowly over the previous century, as fewer and fewer local actors were willing and able to present animal hunts in their cities. Anastasius let himself be praised for the ban by Christian panegyrist but allowed the games in the cities of Antioch and Constantinople, likely to the general approval of the urban population.

The fourth chapter focuses on the spectators whose enthusiasm was pivotal for the success of animal hunts throughout Late Antiquity. Two main aspects are considered: on the one hand, the social experience and representational potential of seating at animal hunts; on the other, the different components making up the appeal of the shows.

Seating in the spectator stands was structured according to social hierarchies and professional, religious, or factional identities. The stands visualised the good order of the community, reinforced and consolidated it. This ideal can also be found in visual depictions, which represent spectators as a calm and well-ordered group. For members of the elite or for local or imperial officials, but especially for imperial priests, provincial governors, and consuls as organisers of the shows, prominent seating marked their powerful positions within the community and provided an opportunity to showcase their munificence. Even high-ranking religious officials occasionally attended animal hunts but were reprimanded for it – for Christian clerics and Jewish leaders, animal hunts did not offer an opportunity

for self-representation. Representations of the emperor at animal hunts are conspicuously missing, pointing to emperors' preference for chariot racing as a representational tool.

Turning to the appeal of animal hunts, the chapter draws comparisons with other types of spectacles and with modern entertainment culture. The appeal and excitement of *venationes* lay in the wild animals and their unpredictable, ferocious behaviour – a universal human fascination. Just as in modern zoos, the ability to get close to a wild animal must have interested the spectators. Props and costumes added theatricality and artifice which created impressive visuals. Spectators became immersed in a fictionalised version of nature, in which the narrative of human capability and skill against the unruly forces of animals was enacted. For Roman spectators, the violence towards animals in the arena was justified since the natural world was more often than not perceived as a threat. Sociological and psychological studies demonstrate that a positive moral judgement of protagonists in entertainment shows, in this case the animal hunters, leads spectators to hope for victory for the protagonists and defeat or death for the antagonists, in this case the wild animals.

Animal hunts did not lend themselves well to fandom compared with chariot racing and pantomime, which offered their fans a sense of community through the factions. The only region in which we can trace a pronounced fan following of *venationes* is Roman North Africa. There, animal hunts were organised by sodalities and adherence to one or the other sodality introduced a sense of partisanship and rivalry to the games. This is reflected in curse tablets found in Carthage which aimed to inhibit animal hunters of the rivalling sodality. These finds are singular to North Africa and, while the sodalities played a prominent role in the region, there is no evidence for such organisations in the East of the empire. Similarly, animal hunters did not rise to the same level of stardom as charioteers, which meant that spectators identified less strongly with them. Animal hunts lacked the factor of human competition which led to charioteers epitomising victoriousness. The inability of *venationes* to inspire a strong partisanship and to produce big stars, especially in contrast to chariot racing, contributed to their dwindling interest from the 5th century onward.

The fifth and final chapter examines the persistent criticism of animal hunts by church leaders. A fundamental reason for Christian opposition to spectacles was that they constituted idolatry, as the games venerated pagan gods. In Late Antiquity, spectacles were stripped of any ritual remnants and were perceived by the contemporary audience as entertainment alone. Nevertheless, Christian authors continued to argue against spectacles based on their pagan origin but introduced new emphasis on the notion that games were the devil's pomp, which Christians renounced in the baptismal vow. In practice, church services competed with spectacles for attention. Church leaders thus offered Christian alternatives to animal hunts, such as the story of Daniel in the lions' den or festivals for those martyrs who had died in the arena.

Church leaders were concerned that spectators would be overcome by dangerous emotions at the sight of animal hunts. In fact, spectators themselves turn into animals in Christian texts when witnessing the violence of the arena. The negative representation of spectators was supposed to discourage people from attending *venationes* or encourage those who had attended to remove themselves from the negative influence of the arena and return to the righteous path. At the same time, Christian texts aimed to convince organisers to spend their fortunes not on animals and *venatores* in a vain pursuit of prestige but rather on Christian charity. Worthy and unworthy recipients of charitable spending are juxtaposed, with wild animals ranking the lowest. While the discouragement of spectators showed little effect, wealthy citizens did move away from traditional forms of beneficence and towards Christian charity, a development which contributed to the difficulties in finding organisers for animal hunts.

Animal hunters served as negative examples, on the same level as murderers, from whom honourable Roman citizens should distance themselves. Substantial anxieties about men fighting animals for entertainment are reflected in the Christian characterisation of animal hunters. Furthermore, Christian authors argued that it is a misuse of God's creation to remove wild animals from their habitat, bringing them into the cities and having them fight in unnatural constellations. An anecdote by Augustine of Hippo about him witnessing a cockfight illustrates that it was the artifice that was criticised, not the violence. Fights between animals in nature were in fact an expression of God's intended hierarchy of rule and the order of the world. With time, these sensibilities took hold in the majority-Christian society of Late Antiquity and possibly served to diminish popular interest in animal hunts.

By centring animal hunts, this thesis highlights the unique circumstances and developments of these shows in Late Antiquity. It contributes to our understanding of late antique cultural history, of Roman spectacles, and of the history of blood sports across time. Despite constant critique by church leaders, *venationes* continued to be popular because of the great variety of performances they offered, which made them readily adaptable to changes in popular taste. The inherent appeal of experiencing wild animals up close and the narrative embedment of human struggle to control unruly nature continued to lure spectators to the arena. Within the imperial cult, animal hunts were presented all over the Eastern provinces, as the many venues transformed for this purpose show. In the 5th century, however, the traditional organisers of these entertainments were harder to find and, by the 6th century, only the governor of Syria in Antioch and the consuls in Constantinople presented animal hunts. With the destruction of Antioch and the end of the consulship, the organisational structure disappeared completely. Various factors combined to bring about the decline of animal hunts and the efforts once taken to present them. One was that, since animal hunts were not part of the factions, they lacked both institutional support and, more importantly, the backing of a dedicated fanbase.

SAMENVATTING

Dierengevechten in de Late Oudheid

Continuïteiten en veranderingen tussen de 4e en 6e eeuw na Christus in het oosten van het Romeinse Rijk

Dierengevechten waren een populaire vorm van massavermaak in het Romeinse rijk, vanaf hun oorsprong in de Republikeinse periode tot in de Late Oudheid. Deze *venationes* trokken grote aantallen verheugde toeschouwers in Rome en in de provincies. In de late oudheid bleven ze zelfs bestaan nadat de gladiatorenvechten, waar de dierenspektakels traditioneel mee werden gecombineerd, uit het openbare leven waren verdwenen. Dit is opmerkelijk, omdat alle soorten Romeinse spelen vanaf de 2e eeuw n.Chr. te maken kregen met harde en aanhoudende kritiek van christelijke critici. Dit proefschrift probeert de redenen voor het voortbestaan en de populariteit van *venationes* in de late oudheid en voor hun uiteindelijke einde in het midden van de 6e eeuw n.Chr. te duiden. De chronologische grenzen van het onderzoek worden bepaald door de herstructurering van de keizerlijke administratie onder Diocletianus (284-305 n.Chr.), die de organisatie van dierengevechten in de provincies beïnvloedde, en de laatste *venationes* die in Constantinopel werden gepresenteerd onder het bewind van Justinianus (527-565 n.Chr.).

In eerdere studies werden dierengevechten meestal besproken in meer algemene werken over Romeinse spektakels; hierin kregen zij een bijrol naast de gladiatorenvechten en wagenrennen. Bovendien is er weinig aandacht besteed aan de bronnen uit latere perioden en bronnen afkomstig van buiten Rome. De focus op *venationes* in het laatantieke Oosten vult dus een leemte in het huidige onderzoek naar Romeinse spektakels. Dit proefschrift kijkt naar literaire bronnen, wetteksten, visuele bronnen, overblijfselen van gebouwen en inscripties om lokale praktijken, interprovinciale netwerken en keizerlijk beleid samen te brengen voor een zo compleet mogelijk begrip van de culturele en sociale betekenis van dierenspektakels in de laatantieke samenleving.

Dit proefschrift bestudeert dierenspektakels als een historisch voorbeeld van mens-dier interactie, wat betekent dat het erkent dat dieren en mensen onderling verbonden zijn als onderdelen van dezelfde structuren en netwerken en elkaar beïnvloeden in hun relaties. Als onderdeel van historische mens-dier studies draagt dit proefschrift bij aan een premodern, prekoloniaal en pre-industrieel perspectief op de geschiedenis van *blood sports*. Voor Romeinse dierenspektakels betekent dit dat erkend wordt dat dieren centraal staan in hoe *venationes* eruitzagen, werden georganiseerd, welke locaties hiervoor werden gebruikt, welke voorzieningen er nodig waren en hoe toeschouwers en critici ze ervaarden.

Het eerste hoofdstuk onderzoekt hoe dierenspektakels er in de late oudheid uitzagen. Een brief van Cassiodorus geeft inzicht in wat toeschouwers konden verwachten. Hoewel deze brief betrekking heeft

op het Westen onder Gotische heerschappij, werd hij halverwege de 6e eeuw herzien tijdens Cassiodorus' verblijf in Constantinopel en onthult dus waarschijnlijk meer over hoe dierenpektakels er in het Oosten uitzagen dan in het Westen. De beschrijvingen in de brief vertonen gelijkenis met afbeeldingen op ivoeren tweeluiken, die werden uitgegeven door Oost-Romeinse consuls om hun inaugurele spelen te herdenken. Door zowel de literaire als het visuele bronnen te combineren, toont het hoofdstuk aan dat de grote kracht van de laatantieke dierenpektakels lag in hun veelzijdigheid, waarbij in sommige voorstellingen de dieren gedood werden en andere leken op een kat-en-muisspelen, waarbij de venatoren probeerden de dieren te ontwijken door artistieke manoeuvres met inventieve rekwisieten uit te voeren. De verschillende varianten van de dierenpektakels zijn terug te vinden in meerdere bronnen, wat impliceert dat er een min of meer gestandaardiseerd repertoire van elementen was waaruit elke *venatio* werd samengesteld. Zowel gewelddadige als artistieke soorten dierenpektakels bestonden al voor de Late Oudheid en bleven ook tijdens de Late Oudheid bestaan. De veelzijdigheid van dierenpektakels maakte hen makkelijk aan te passen aan de smaak van het publiek of bij moeilijkheden in de aanvoer, dan dit het geval was bij gladiatorengevesten, die een meer rigide opzet hadden.

In de arena stonden de zogenaamde *venatores* tegenover wilde dieren. Grote katten en beren waren favoriet vanwege hun woeste karakter, maar stieren vertoonden vergelijkbaar gedrag en waren gemakkelijker verkrijgbaar. Leeuwen waren duur en moeilijk om aan te komen in bepaalde regio's, dus stonden beren centraal in de late oudheid. Beren waren vooral geliefd vanwege hun veelzijdigheid, zowel in gevechten als in artistieke shows werden deze dieren gebruikt. Vergeleken met de buitensporige shows die door de keizer in Rome werden opgevoerd tijdens de vroege en hoge keizertijd, werden er in het laatantieke Oosten minder en minder verschillende dieren gebruikt in *venationes*.

In het tweede hoofdstuk wordt de vraag beantwoord welke locaties gebruikt werden voor de dierenpektakels, waar deze zich bevonden en hoe lang ze in gebruik waren. Een typische locatie voor dierengevechten was het amfitheater, maar het bestaan van deze gebouwen kan niet worden gezien als een betrouwbare indicatie van hoe populair dierenpektakels waren in de steden van het Oosten. Slechts enkele steden, vooral die met een grote Romeinse aanwezigheid, voegden een amfitheater toe aan hun stadsbeeld. In de meeste steden in het Oosten werden reeds bestaande locaties aangepast toen gladiatorengevechten en dierenpektakels populair werden. Zo werden de orchestra's van theaters vergroot, voegden men kooien en gangen toe aan het gebouw of werden er beschermende balustrades en netten geplaatst. Dergelijke hergebruikte locaties zijn het bewijs van de lokale vraag naar plaatsen om dierenpektakels te organiseren en vertellen ons iets over de populariteit en frequentie waarmee deze spektakels plaatsvonden. Bovendien maakten het verbouwen van stadions

en hippodromen ze onbruikbaar voor hun oorspronkelijke bestemming, wat aantoont dat steden dierenspektakels belangrijker vonden dan atletiek of paardenrennen.

De Romeinse en pre-Romeinse traditie van publiek vermaak in elke regio bepaalde welke locaties werden gebruikt voor de dierenspektakels in de late oudheid. In het bisdom Macedonië kwamen theaters het meest voor vanwege de uitgebreide theatertraditie in de regio. Omdat theaters hun multifunctionaliteit behielden, zelfs nadat ze waren omgebouwd tot plaatsen waar dierenspektakel werden gehouden, konden ze als locatie voor traditionele theatervoorstellingen en Romeinse spelen dienen. In de diocees Asiana waren stadion-amphitheaters de meest voorkomende locatie voor dierenspektakels toen de stadions niet langer nodig waren voor atletiekwedstrijden. In de diocees Oriens ontbrak de pre-Romeinse infrastructuur voor grootschalig publiek vermaak en daarom werden hier de meeste amfitheaters van alle oostelijke regio's gebouwd.

Tussen de 5e en 7e eeuw verdween de infrastructuur voor dierenspektakels langzaam in het Oosten. Plekken waar dit had plaatsgevonden werden verwoest (door aardbevingen of andere krachten), verlaten of omgebouwd tot woningen, werkplaatsen of kerken. Het verlaten van de locaties markeerde een verschuiving en een concrete manifestatie van het feit dat het voor de steden financieel of anderszins niet langer haalbaar was om prioriteit te geven aan de dierenspektakels.

Hoofdstuk 3 gaat over het netwerk van actoren die betrokken waren bij de organisatie van dierenjachten. Voor het leveren van wilde dieren voor *venationes* waren professionele jagers en handelaren nodig die werden ingehuurd door lokale weldoeners of keizerlijke ambtenaren. Als de keizer zelf dieren voor zijn shows wilde, konden soldaten worden ingezet om die taak op zich te nemen. Het proces van het verkrijgen van wilde dieren kon leiden tot conflicten tussen belanghebbenden, die moesten worden opgelost door tussenkomst van de keizer. De dichter Luxorius schreef over de synergetische effecten als boeren werden verlost van wilde dieren door jagers die ze vingden voor *venationes*.

Keizerlijke priesters waren de belangrijkste actoren in het organiseren van diereengevechten op lokaal en provinciaal niveau omdat ze spelen presenteerden als onderdeel van hun ambt. In de correspondentie uit de 4e eeuw van de Antiocheense retor Libanius vinden we veel bewijs dat de Syriarches, de hoge provinciale priester van de keizerlijke cultus, dierenspektakels organiseerde ter gelegenheid van de provinciale vergadering van Syrië. De priesters hoefden niet alle middelen uit eigen zak te betalen, maar werden gesubsidieerd met lokale belastinginkomsten. Het organiseren van *venationes* was de kans om publiekelijk buitengewone vrijgevigheid te tonen en was als zodanig het meest geprezen onderdeel van het keizerlijke priesterschap. Het was echter ook een grote financiële last. Tegen het einde van de 4e eeuw werd het steeds moeilijker om lokale weldoeners te vinden die

bereid waren om de organisatie van dierenjachten op zich te nemen. Verschillende wetten uit de late vierde en vroege 5e eeuw tonen aan dat gouverneurs zich de middelen toe-eigenden die bedoeld waren voor het organiseren van dierenspektakels in lokale steden en de spektakels voor hun eigen prestige verplaatsten naar provinciale hoofdsteden. De keizer greep in om ervoor te zorgen dat de schouwspelen gedecentraliseerd werden aangeboden. In het midden van de 5e eeuw gaf de keizer uiteindelijk de gouverneur van Syrië de taak om het jaarlijkse dierenspektakel in Antiochië te organiseren. Dit is de reden waarom we bewijs hebben voor diereengevechten in de stad tot in het begin van de 6e eeuw. In andere steden in de provincies verdwenen de dierenspektakels langzaam bij gebrek aan organisatoren. In Constantinopel zorgden de consuls voor dierenspektakels als onderdeel van hun inaugurele spelen. De ivoren tweeluiken laten zien dat *venationes* een belangrijke rol speelden in de consulaire zelfrepresentatie omdat ze teruggingen tot het begin van het Romeinse rijk. Toen het consulaat halverwege de 6e eeuw werd afgeschaft door Justinianus verdwenen ook de dierenjachten uit de oostelijke hoofdstad.

Circuspartijen namen de organisatie van wagenrennen en pantomimevoorstellingen in het Oosterse rijk vanaf de 5e eeuw over met steun van keizerlijke fondsen. In de wetenschap is lang aangenomen dat dierenspektakels deel uitmaakten van de organisatiestructuur van de circuspartijen. Het bronnenmateriaal dat in dit hoofdstuk wordt besproken laat zien dat de partijen slechts een ondersteunende rol speelden bij het leveren van extra dieren voor consulaire spelen. Bovendien werden de dierenspektakels, in tegenstelling tot wagenrennen en theatervoorstellingen, niet gecontroleerd door keizerlijke ambtenaren. Dit gebrek aan institutionele steun droeg bij aan het verval van de diereengevechten in de loop van de 5e eeuw.

Keizers komen niet voor als organisatoren van dierenspektakels in laatantieke bronnen over het Oosten. Er zijn echter aanwijzingen dat keizers privé *venatio*-achtige shows hielden om zichzelf en hun eigen kringen te vermaken. Het is in deze vorm dat entertainment met dieren overleefde na het midden van de 6e eeuw. De keizer nam wel de rol van regulator van dierenspektakels op zich en aan het einde van de 5e eeuw vaardigde Anastasius een wet uit die de shows helemaal verbood, zoals gedocumenteerd door verschillende kroniekschrijvers. Kort daarna hebben we echter bewijs dat *venationes* weer werden georganiseerd. De meest plausibele interpretatie is dat Anastasius de dierenjachten slechts gedeeltelijk verbood, namelijk die georganiseerd door lokale weldoeners, maar de organisatie ervan door gouverneurs en consuls toestond. Met de wet had de keizer de situatie vastgelegd die zich in de vorige eeuw langzaam had ontwikkeld, omdat steeds minder lokale actoren bereid en in staat waren om diereengevechten in hun steden te organiseren. Anastasius liet zich door christelijke panegyrieken prijzen voor het verbod, maar stond de spelen toe in de steden Antiochië en Constantinopel, waarschijnlijk met algemene goedkeuring van de stedelijke bevolking.

Het vierde hoofdstuk richt zich op de toeschouwers, wiens enthousiasme doorslaggevend was voor het succes van de dierenpektakels in de Late Oudheid. Twee belangrijke aspecten komen aan bod: aan de ene kant de sociale ervaring en het representatiepotentieel van het aanwezig zijn bij dierenpektakels en aan de andere kant de verschillende componenten waaruit de aantrekkingskracht van de shows bestond.

De zitplaatsen op de tribunes waren gestructureerd volgens sociale hiërarchieën en professionele, religieuze of circuspartij-gerelateerde identiteiten. De tribunes visualiseerden de goede orde van de gemeenschap en versterkten en consolideerden die. Dit ideaal is ook terug te vinden in visuele afbeeldingen, die toeschouwers voorstellen als een kalme en geordende groep. Voor leden van de elite of voor lokale of keizerlijke ambtenaren, maar vooral voor keizerlijke priesters, provinciegouverneurs en consuls als organisatoren van de spektakels, markeerden prominente zitplaatsen hun machtige posities binnen de gemeenschap en gaven ze de gelegenheid om hun vrijgevigheid te etaleren. Zelfs hooggeplaatste religieuze functionarissen woonden af en toe dierenpektakels bij, maar werden daarvoor berispt – voor christelijke geestelijken en joodse leiders boden dierenpektakels geen gelegenheid voor zelfpresentatie. Afbeeldingen van de keizer op dierenpektakels ontbreken opvallend, wat erop wijst dat keizers de voorkeur gaven aan wagenrennen als representatiemiddel.

In het hoofdstuk over de aantrekkingskracht van dierenjachten wordt de vergelijking getrokken met andere soorten spektakels en met de moderne amusementscultuur. De aantrekkingskracht van *venationes* lag in de wilde dieren en hun onvoorspelbare, woeste gedrag – een universele menselijke fascinatie. Net als in moderne dierentuinen moet de mogelijkheid om dicht bij een wild dier te komen de toeschouwers hebben geïnteresseerd. Rekwisieten en kostuums voegden theater toe aan dit indrukwekkende schouwspel. Toeschouwers werden ondergedompeld in een gefictionaliseerde versie van de natuur, waarin het verhaal van menselijke bekwaamheid en vaardigheid tegen de weerbarstige krachten van dieren werd opgevoerd. Voor Romeinse toeschouwers was het geweld tegen dieren in de arena gerechtvaardigd omdat de natuur vaker wel dan niet als een bedreiging werd gezien. Sociologische en psychologische studies tonen aan dat een positief moreel oordeel over protagonisten in amusementsshow's, in dit geval de venatoren, ertoe leidt dat toeschouwers hopen op een overwinning voor de protagonisten en een nederlaag of de dood voor de antagonist, in dit geval de wilde dieren.

Dierengevechten leenden zich niet goed voor het creëren van fans in vergelijking met wagenrennen en pantomime, die hun fans een gemeenschapsgevoel boden via de circuspartijen. De enige regio waar we een uitgesproken fangroep van *venationes* kunnen traceren is Romeins Noord-Afrika. Daar werden dierenpektakels georganiseerd door broederschappen en het aanhangen van de ene of de andere broederschap gaf de spelen een gevoel van partijdigheid en rivaliteit. Dit wordt weerspiegeld in

vloektabletten die in Carthago zijn gevonden en die tot doel hadden om venatores van de rivaliserende broedersschappen te vervloeken. Deze vondsten komen alleen voor in Noord-Afrika en hoewel de broedersschappen een prominente rol speelden in de regio, is er geen bewijs voor dergelijke organisaties in het oosten van het rijk. Venatoren bereikten ook niet hetzelfde niveau van sterrendom als wagenmenners, wat betekende dat toeschouwers zich minder sterk met hen identificeerden. Bij dierenspektakels ontbrak de factor van menselijke competitie die ertoe leidde dat wagenmenners de overwinning uitstraalden. Het onvermogen van *de venationes* om een sterke partijdigheid te inspireren en grote sterren voort te brengen, vooral in tegenstelling tot de wagenrennen, droeg bij tot de afnemende interesse in deze spektakels vanaf de 5e eeuw.

Het vijfde en laatste hoofdstuk onderzoekt de aanhoudende kritiek van kerkleiders op dierenspektakels. Een fundamentele reden voor het christelijke verzet tegen spektakels was dat ze afgoderij vormden, omdat de spelen heidense goden vereerden. In de late oudheid waren spektakels ontdaan van alle rituele overblijfselen en werden ze door het hedendaagse publiek alleen gezien als vermaak. Niettemin bleven christelijke auteurs tegen spektakels pleiten op basis van hun heidense oorsprong; daarnaast legden ze nieuwe nadruk op het idee dat de spektakels de werken van de duivel waren, die christenen in de doopgeloofte afzwoeren. In de praktijk concurreerden kerkdiensten met spektakels om aandacht. Kerkleiders boden daarom christelijke alternatieven voor dierenspektakels, zoals het verhaal van Daniël in de leeuwenkuil of feesten voor de martelaren die in de arena waren gestorven.

Kerkleiders waren bezorgd dat toeschouwers door gevaarlijke emoties zouden worden overmand bij het zien van dierenspektakels. In christelijke teksten veranderen toeschouwers zelfs in dieren als ze getuige waren van het geweld in de arena. De negatieve voorstelling van toeschouwers werd verondersteld mensen te ontmoedigen om *venationes* bij te wonen of degenen die aanwezig waren aan te moedigen om zich te verwijderen van de negatieve invloed van de arena en terug te keren naar het rechtschapen pad. Tegelijkertijd probeerden christelijke teksten organisatoren ervan te overtuigen dat ze hun fortuin niet moesten uitgeven aan dieren en *venatores* in een ijdel streven naar prestige, maar eerder aan christelijke liefdadigheid. Waardige en onwaardige ontvangers van liefdadigheid worden naast elkaar gezet, met wilde dieren op de laagste plaats. Hoewel het ontmoedigen van toeschouwers weinig effect had, begonnen rijke burgers zich af te zetten van traditionele vormen van liefdadigheid en in de richting van christelijke liefdadigheid te begeven, een ontwikkeling die bijdroeg aan de problemen bij het vinden van organisatoren voor dierenspektakels.

Dierenjagers dienden als negatieve voorbeelden, op hetzelfde niveau als moordenaars, waarvan eervolle Romeinse burgers zich moesten distantieëren. De afkeer voor mannen die dieren bevechten voor hun vermaak wordt ook weerspiegeld in de christelijke karakterisering van dierenjagers.

Bovendien stelden christelijke auteurs dat het een misbruik van Gods schepping is om wilde dieren uit hun habitat te halen, ze naar de steden te brengen en ze in onnatuurlijke constellaties te laten vechten. Een anekdote van Augustinus van Hippo over hoe hij getuige was van een hanengevecht illustreert dat het de kunstgrepen waren die werden bekritiseerd, niet het geweld. Gevechten tussen dieren in de natuur waren in feite een uitdrukking van Gods bedoelde hiërarchie van heerschappij en de orde van de wereld. Na verloop van tijd werd dit gevoel dominant in de christelijke meerderheidssamenleving van de late oudheid en zorgde het er mogelijk voor dat de belangstelling voor dierenjachten afnam.

Door de dierenspektakels centraal te stellen belicht dit proefschrift de unieke omstandigheden en ontwikkelingen van deze shows in de late oudheid. Hiermee draagt het bij aan ons begrip van de laatantieke cultuurgeschiedenis, van Romeinse spektakels en van de geschiedenis van *blood sports* door de tijd heen. Ondanks voortdurende kritiek van kerkleiders bleven *venationes* populair vanwege hun grote verscheidenheid, waardoor ze gemakkelijk konden worden aangepast aan de populaire smaak. De inherente aantrekkingskracht van het van dichtbij meemaken van wilde dieren en de narratieve inbedding van de menselijke strijd om de weerbarstige natuur onder controle te houden, bleven toeschouwers naar de arena lokken. Binnen de keizerlijke cultus werden overal in de oostelijke provincies dierenjachten gehouden, zoals blijkt uit de vele locaties die voor dit doel werden omgebouwd. In de 5e eeuw waren de traditionele organisatoren van dit vermaak echter moeilijker te vinden en in de 6e eeuw presenteerden alleen de gouverneur van Syrië in Antiochië en de consuls in Constantinopel nog dierenspektakels. Met de verwoesting van Antiochië en het einde van het consulaat verdween de organisatiestructuur volledig. Verschillende factoren zorgden gezamenlijk voor het verval van de dierenspektakels. Eén daarvan was dat, omdat dierenjachten geen deel uitmaakten van de circuspartijen, ze zowel institutionele steun misten als, nog belangrijker, de steun van een toegewijde schare fans.

